

7.1

Jadranka Gvozdanović/Iva Petrak

Jezični purizam i jezična kritika u hrvatskom jeziku

Prijevod teksta: Iva Petrak

Abstract. Osnovna karakteristika hrvatskog jezičnog purizma je njegova uska povezanost s hrvatskim osjećajem nacionalne pripadnosti i nacionalne svijesti koje su pak uvijek u međuodnosu s političkom, kulturološkom i društvenom situacijom. Izbacivanjem stranih riječi iz hrvatskog jezika, koje su se onda prevodile na hrvatski ili zamjenjivale već postojećim riječima, nastojalo se tako očuvati jezični i nacionalni integritet. Ovisno o političkoj situaciji jezični se purizam usmjeravao protiv elemenata iz različitih jezika (prvenstveno talijanskog u 16. i 17. stoljeću, turskog u 18. stoljeću, njemačkog, talijanskog i mađarskog u 19. stoljeću, srpskog u 20. i engleskog u 21. stoljeću). Budući da je purizam u hrvatskom jeziku često povezan s desnim političkim ideologijama te mu se pripisuje pretjerani nacionalizam, isti se često kritizira pa se tako suvremene jezičnokritičke rasprave uglavnom kreću unutar napetog međuodnosa između dvaju polova: purizma i apurizma.

Keywords

nacionalni identitet, nacionalna svijest, standardizacija, standardni jezik, prevedenice, apurizam

Općenito

Jezični se purizam u hrvatskom jeziku zasniva na višestoljetnoj tradiciji koja seže još do razdoblja renesanse. Već tada su autori koji su pisali na hrvatskom jeziku nastojali očuvati čistoću jezika odbacujući ili izbjegavajući strane riječi (u to doba naročito riječi talijanskog porijekla). Osnovna karakteristika hrvatskog jezičnog purizma je njegova uska povezanost s hrvatskim osjećajem nacionalne pripadnosti i nacionalne svijesti koje su pak uvijek u međuodnosu s političkom, kulturološkom i društvenom situacijom. S obzirom da je jezik uvijek simbol identiteta, jezični purizam imao je tako oduvijek određenu razlikovnu funkciju. Izbacivanjem stranih riječi iz hrvatskog jezika, koje su se onda prevodile na hrvatski ili zamjenjivale već postojećim riječima, nastojalo se (ponajprije na leksičkoj razini) očuvati jezični i nacionalni integritet. S obzirom da je hrvatski nacionalni identitet kroz povijest često bio ugrožen od strane velikih okupacijskih sila, jezični se purizam uvijek bio jasnije izražen uslijed političkih i etničkih previranja. Ovisno o političkoj situaciji jezični se purizam usmjeravao

protiv elemenata iz različitih jezika (prvenstveno talijanskog u 16. i 17. stoljeću, turskog u 18. stoljeću, njemačkog, talijanskog i mađarskog u 19. stoljeću, srpskog u 20. i engleskog u 21. stoljeću). Purizam kao takav usko je povezan sa standardnim jezikom te određenim sustavom vrijednosti koji prati proces izgradnje standardnog jezika: jezični purizam „doseže svoj vrhunac za vrijeme standardizacije jezika nakon čega uglavnom popušta kada standardni jezik ostvaruje autonomiju, prestiž i sigurnost položaja“ (Thomas 1991: 159, prijevod IP)¹. Sukladno tome jezični je purizam u hrvatskom osobito snažno izražen 90-ih godina 20. stoljeća kada Hrvatska postaje neovisna te se javlja potreba za restandardizacijom jezika.

I u današnje vrijeme purističke su teme od ključnog značaja kako u laičkim tako i u stručnim lingvističkim raspravama. Hrvatsko je jezik slovlje toliko zaokupljeno pitanjima jezičnog normiranja i jezične čistoće da neki smatraju kako zbog toga dolazi do zapostavljanja drugih važnih jezikoslovnih pitanja (primjerice problematike položaja hrvatskih dijalekata unutar standardnog jezika (vidi Kalogjera 2001, Thomas 1991)). Hrvatska jezična kritika nalazi se stoga u napetom međuodnosu između purizma i apurizma koji Thomas (1991) definira kao kritiku purizma.

Povijesno

„U hrvatskom je jeziku oduvijek bila jasno izražena težnja za jezičnom čistoćom. Ona je prisutna u hrvatskom književnom jeziku već od njegovih početaka i obilježila je čitavu njegovu povijest“ (Turk 1996: 69). Prve jasne (no ipak još implicitne) tragove purizma u hrvatskom jeziku nalazimo u djelima dalmatinskih dramaturga i pjesnika iz 16. i 17. stoljeća. Oni u svojim djelima upadljivo izostavljaju elemente iz talijanskog jezika koji su nedvojbeno karakteristični za narodni jezik u Dalmaciji toga doba, što potvrđuju i narodni tekstovi iz toga razdoblja (Thomas 1991: 131, Thomas 1996: 51). Eksplicitna puristička nastojanja primjećuju se prije svega kod autora koji u predgovorima svojih djela često promišljaju o čistoći hrvatskog jezika. Tako se primjerice Petar Zoranić tuži kako hrvatski jezik obiluje

1 “[...] reaches its peak during the standardisation process, after which it may be relaxed somewhat as the standard language achieves autonomy, prestige and security of tenure”.

talijanskim riječima, pri čemu je zanimljiva činjenica da i sam često koristi riječi talijanskog porijekla. Uz Zoranića i Pavao Ritter Vitezović ukazuje na to da bi hrvatski jezik trebalo osloboditi od stranih riječi.

Valja spomenuti da se u renesansi osnivaju jezična društva, takozvane jezične akademije koje su nadahnute talijanskim jezičnim društvom *Accademia della Crusca*. Očuvanje jezične čistoće jedno je od glavnih zadataka takvih društava, što se nagovješta već i samim imenom talijanske akademije. Naime, riječ *Crusca* u prijevodu znači *mekinje*, pri čemu čistoća brašna služi kao metafora za čistoću jezika. Prateći europske tendencije hrvatske akademije imaju za cilj izgradnju i standardizaciju nacionalnog jezika, što je popraćeno izraženim purističkim nastojanjima protiv utjecaja stranih jezika te otvorenosti prema elementima iz hrvatskih dijalekata. S obzirom da se jezični purizam ponajviše očituje na leksičkoj razini, isti se jasno primjećuje u prvim rječnicima iz razdoblja etabliranja jezičnog standarda (primjerice u Vrančićevom *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum* (1595), Mikaljinom *Blago jezika slovinskog* (1649–61) te Della Bellinom *Dizionario italiano-latinoillirico* (1728)) Njih karakterizira otpor prema stranim elementima te sklonost neologizmima i prevedenicama. Samardžija (1997: 164) primjećuje da su „svi ovi rječnici višejezični, a osim Mikaljina, svima je polazišni neki strani jezik, što će reći da su hrvatski leksikografi u velikoj mjeri morali biti puristi ako su željeli svakomu leksemu polazišnoga jezika pronaći hrvatsku jednakovrijednicu (ekvivalent)“. Već je ovdje vidljiva naklonost hrvatskog jezika prema prevedenicama (po češkom uzoru) koja se kasnije, u 19. stoljeću, kao model za tvorbu novih leksičkih jedinica preuzima i od strane ilirista. U tom pogledu Turk (1996) navodi da jezici s izraženim purističkim tendencijama prednost uvijek daju prevedenicama pred direktnim posuđenicama. Sklonost prema tvorbi prevedenica objašnjava se činjenicom da „strani impuls koji je prisutan pri tvorbi prevedenica ostaje diskretno skriven, čak i onda kada se one svjesno tvore kako bi zamijenile posuđenice“² (Thomas 1991: 70, prijevod IP). Puristička nastojanja prisutna su i u 18. stoljeću, i to posebice kod slavonskog autora Matije Antuna Reljkovića koji deklarativno istupa protiv turskih riječi u hrvatskom jeziku jer zastupa mišljenje da domaće stanovništvo ima dovoljno narodnih riječi za imenovanje svake stvari. Zanimljivo

2 „[...] foreign impulse behind loan translations, even if consciously formed to replace loanwords remains discreetly hidden from view“.

je pritom da i sam Reljković u svojim djelima koristi velik broj riječi turskog porijekla (Kostanjevac/Thomas 2010).

U 19. stoljeću puristička nastojanja isprepliću se s idejama narodnog preporoda te pokušajima standardizacije, na što upućuje i leksikografija toga vremena. Najvažnije značajke leksikografskih djela toga razdoblja su štovanje hrvatske narodne baštine, otvorenost prema leksičkom nasljeđu svih hrvatskih krajeva te nastojanja da se izvanjezičnim potrebama udovolji tvorbom novih riječi, dok se istovremeno vodi računa o očuvanju pravilnosti i čistoće standardnog jezika (Turk 1996: 70). Germanizmi s područja Zagreba, talijanizmi iz Dalmacije te turcizmi i mađarizmi iz Slavonije ne uključuju se u rječnike usprkos njihovoj širokoj rasprostranjenosti u narodnom jeziku (Thomas 1996: 53). Međutim, sukladno ilirskoj panslavističkoj ideologiji, prevedenicama iz drugih slavenskih jezika dopušta se ulaz u rječnik pod uvjetom da se u potpunosti mogu prilagoditi hrvatskom jeziku. Velike zasluge za održanje čistoće jezika te razvoj hrvatske stručne terminologije pripisuju se leksikografu Bogoslavu Šuleku koji je u svojim rječnicima velik broj stručnih naziva prilagodio hrvatskom jeziku, dok je najveći purist toga vremena zasigurno bio Fran Kurelac koji se protivio svakom unošenju kako stranih riječi tako i prevedenica u hrvatski jezik pa je stoga rado kovao vlastite neologizme poput *vatrenik* („entuzijast“) ili *kolostaj* („kolodvor“). No ipak, njegove novotvorenice nemaju važnost unutar suvremenog hrvatskog vokabulara te se u većini slučajeva mogu nazvati nekrotizmima. Među njegovim spisima može se naći i popis „barbarizama“ koji između ostalog uključuje i ilirske prevedenice poput *čitaonica*, *kazalište*, *poljodjelac*, a zanimljivo je pak da je velika većina novokovanića koje je Kurelac kritizirao i danas u upotrebi.

Purističke rasprave nastavljaju se uvelike i u drugoj polovici 19. stoljeća, ali se u međuvremenu ne usmjeravaju samo protiv elemenata iz drugih jezika, već i protiv hrvatskih dijalektalizama. Sukladno izboru štokavskog narječja kao dijalektalne osnove hrvatskog standardnog jezika, krajem 19. stoljeća štokavština postaje glavnim kriterijem jezične pravilnosti te se stoga puristička nastojanja često usmjeravaju protiv kajkavizama i čakavizama.

20. stoljeće karakterizira problematika položaja hrvatskog standardnog jezika unutar štokavskog kontinuuma koji obuhvaća i prostore Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore. Nakon Prvog svjetskog rata i

uspostave Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca rastući jezični unitarizam sužava područje uporabe hrvatskog standardnog jezika, a ovaj trend se u još jačoj mjeri očituje nakon Drugog svjetskog rata i uspostave Jugoslavije. Uslijed jasnog odmicanja hrvatskog jezika od snažnog srpskog utjecaja dolazi do pokušaja jasnog razgraničenja između tih dvaju standardnih jezika (Turk 1996: 73). Politička situacija ogledava se tako ponovno u jednoj poprilično umjerenom formi jezičnog purizma. S obzirom da se hrvatski i srpski prije svega razlikuju u leksiku (a manje u gramatici i fonologiji), osobito se pažnja pridaje nizu sinonima koji posjeduju razlikovnu funkciju pa se tako kao zamjena za posuđenice uvijek biraju riječi iz hrvatske leksičke baštine. Sustavno potiskivanje hrvatskog jezika dovodi u kasnim 60-im godinama 20. stoljeća do izraženog osjećaja nacionalizma, što se na razini jezika ponovno očituje u jačanju purističkih tendencija.

Matica hrvatska, najvažnija hrvatska kulturna ustanova, bavi se od 60-ih godina 20. stoljeća pitanjem jezika kao jednom od svojih najvažnijih tema. Nakon susreta s predstavnicima *Matice srpske* u svibnju 1954. ta dva društva odlučuju pristupiti izradi zajedničkog suvremenog hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog rječnika. Objavljena su samo dva od predviđena četiri sveska rječnika, nakon čega se 1970. *Matica hrvatska* povlači iz projekta uz objašnjenje da rječnik ne zastupa ravnopravno hrvatski jezik te na nekim mjestima ne razlikuje hrvatski od srpskog jezika. U travnju naredne godine *Matica* odbacuje i Novosadski dogovor iz 1954. godine, dokument kojim se donosi deset zaključaka o potrebi jedinstvenog pravopisa i ujednačavanju hrvatskog i srpskog stručnog nazivlja. U službenom se priopćenju o odbacivanju Novosadskog dogovora navodi da „je on od samog početka omogućivao samovoljna tumačenja pa i takva koja niječu samobitnost hrvatskog književnog jezika i tobože oslobađaju obveze da se poštuje njegova prostorna i povijesna cjelovitost“ (*Matica hrvatska* 1970).

Danas

Jezični purizam i preskriptivizam u hrvatskom jeziku osobito su izraženi za vrijeme Domovinskog rata u 90-ima kada se puristička nastojanja usmjeravaju protiv bilo kakvih srpskih elemenata u hrvatskom jeziku što se očituje i u gorljivim purističkim i jezičnokritičkim raspravama, preskriptivističkim

priručnicima, jezičnim savjetnicima i razlikovnim rječnicima (primjerice Brodnjak 1991). Thomas (1991: 180) navodi da se na temelju dugogodišnje tradicije među govornicima hrvatskog jezika razvila kolektivna svijest o pravilnosti i primjerenosti jezika, što se posebice primjećuje pri leksičkoj hijerarhiji standardnih i nestandardnih oblika, odnosno sinonimnih parova. Sinonimi u većini slučajeva imaju razlikovnu funkciju, pri čemu se nestandardne forme u hrvatskom jeziku često poklapaju sa standardnim formama u srpskom jeziku.

Usljed ubrzane globalizacije i razvoja računalne tehnologije hrvatski se purizam posljednjih godina ponajviše primjećuje u jezičnokritičkim debatama o anglicizmima u hrvatskom jeziku kao i u kritikama jezika koji se koristi u internetskoj komunikaciji. Budući da je otpor prema stranom jezičnom materijalu oduvijek bio dio razvoja hrvatskog jezika, ne začuđuje činjenica da je i danas praksa zamjene anglicizama hrvatskim ekvivalentom vrlo razvijena (Škifić/Mustapić 2011). Kao primjeri mogu se navesti izrazi poput: *elektronička pošta* za *E-Mail*, *sklopovlje* za *hardware*, *pisač* za *printer* i *obradnik* za *procesor*. Ova je praksa međutim relativno rijetko uspješna te takve novotvorenice rijetko postaju sastavnim dijelom svakodnevnog leksičkog repertoara prosječnog govornika hrvatskog jezika. Na sklonost hrvatskog jezika za pronalaženje novih riječi ukazuje i postojanje natječaja za najbolju novu hrvatsku riječ koji svake godine raspisuje časopis *Jezik*, najstariji časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika.

Na taj način podupire se „nastojanje da se suvremeni rječnik obogati novima, tvorbena prihvatljivim riječima te da se zamijene nepotrebne tuđice koje osiromašuju jezik i dovode u nedoumice njegove izvorne govornike“ (Ferenčić 2007: 159). Prihvatljive riječi uključuju: *osjećajnik* za *emoticon*, *zaslonik* za *tablet* i *opuštaonica* za *wellness*. Zanimljiv je podatak da je 2016. godine i sama riječ *ekvivalent* dobila svoju novu hrvatsku varijantu – *istovrijednik* (pored *istoznačica*).

Ovakve i slične jezikoslovne aktivnosti u novije vrijeme u hrvatskoj javnosti često nailaze na kritiku i podsmjeh te se nerijetko smatraju pretjeranima, besmislenima i nerealnima. Osim toga, jezični se purizam često kritizira jer mu se pripisuje pretjerani nacionalizam koji je u hrvatskom diskursu često povezan s desnim političkim ideologijama. Na taj način se aktualne jezičnokritičke rasprave kreću unutar napetog međudnosa između dvaju polova: purizma i kritike purizma, to jest onoga što Thomas (1991: 81) naziva apurizmom – racionalnom kritikom purizma. Apurizam

počiva na kritici purizma koja ga ne pokušava poništiti, ali mu nastoji potkopati vjerodostojnost te pritom ukazati na nedostatak racionalnosti koji ga prati.

Literatura

- Ferenčić, Snježana (2007): Dodijeljene nagrade „Dr. Ivan Šreter“. U: *Jezik : časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*, 54(4), S. 159–160.
- Hodges, Andrew (2016): Standardizacija hrvatskog jezika i stvaranje nacionaliziranih političkih subjekata kroz jezik? Pogled iz očišta društvenih i humanističkih znanosti. U: *Etnološka tribina* 39, sv. 46, 2016, S. 46–91.
- Kostanjevac, Domagoj/Tomas, Domagoj (2010): Jezični purizam i turcizmi u djelu Satir M.A.Relkovića. U: *Hrvatistika : studentski jezikoslovni časopis*, God.4 (2010), 4, S. 233–248.
- Košutar, Petra/Tafra, Branka (2010): Hrvatske akademije (od 16. do 18. stoljeća) u europskom kontekstu. U: *Kroatologija* 1 (2010) 1, S. 131–148.
- Hrvatska, matica (1970): Novosadski dogovor odbačen. U: *Jezik*, god. 18, br. 5., 1970., str. 138.
- Kalogjera, Damir (2001): On attitudes toward Croatian dialects and on their changing status. U: *IJSL* 147, S. 91–101.
- Moguš, Milan (1993): *Povijest hrvatskog književnog jezika*. Nakladni zavod Globus.
- Newelkovsky, Gerhard (2010): *Die südslawischen Standardsprachen*. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Udier, Sanda Lucija (2014): *Hrvatska na prvi pogled. Udžbenik hrvatske kulture*. AKD Zagreb.

- Samardžija, Marko (1997): Osnovni pravci hrvatskog jezičnog purizma. Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2004.
- Škifić, Sanja/Mustapić, Emilija (2012): Anglizmi i hrvatsko računalno nazivlje kroz prizmu jezičnog konflikta i jezične ideologije. U: Jezikoslovlje, 13 (2012), 3, S. 809–839.
- Thomas, George (1991): Linguistic Purism. Longman, London/New York.
- Thomas, George (1996): The impact of purism on the development of the Croatian standard language in the nineteenth century. U: Flumensia, god. 8 (1996), br. 1-2, S. 49–62.
- Turk, Marija (1996): Jezični purizam. U: Flumensia, god. 8, br. 1-2, S. 63–79.
<http://www.matica.hr/kolo/260/Hrvatski%20rje%C4%8Dnici/>, (posljednji put pristupljeno 03.12.2018).
- <https://hrcak.srce.hr/jezik>, (posljednji put pristupljeno 03.12.2018).

